

**KÎTHOOMO KÎA
ÛMENYO BWA NTHÎ
KÎRACI KÎA BIÎRÎ
Îbuku rîa Mûrutwa**

**Social Studies
in Tharaka Language**

— |

| —

— |

| —

**KÎTHOOMO KÎA
ÛMENYO BWA NTHÎ
ÎBUKU RÎA MÛRUTWA RÎA KÎRACI
KÎA BIÎRÎ**

Standard
2
Pupil's book

Social Studies
in Tharaka Language

Written by: Tharaka MTE Writers' panel
Technical Assistant: Susan Nyaga
Compiled by: Tharaka MTE staff
Edited by: Joseph Mbiyiwe & Patrick Kanampiu
Illustrated by: Mukabi Mati, Joseck Mutethia, Joseph
Mbiyiwe & Mutiria Cingau
Cover Design: P.N. Kanampiu
Layout Assistant: Janet Sweet

First Edition, 2012
ISBN 9966-00-217-0

Published by
Bible Translation & Literacy (E.A.)
P.O. Box 44456 Nairobi, Kenya
© BTL, 2012

Funded by
ONEBOOK

PREFACE

This Standard 2 Social Studies Pupil's book is written in accordance with the Standard Three Syllabus by the Kenya Institute of Education (KIE). The book is divided into 9 units. Each unit deals with a major topic. These 9 main topics that this book covers are: ***Our School, Our Environment, Our Needs in School, Activities in our School, Safety precautions, Our School Community, Child Protection, Our School Neighbourhood*** and ***Resources in our Location***. The topics are divided into sub-topics and the various topics are further sub-divided into lessons.

This book was written to help teachers in Tharaka lower primary schools in teaching Social Studies using Kĩitharaka as a medium of instruction. This is in line with the requirement of the Ministry of Education that pupils in lower primary schools learn in the language of the catchment area.

This book and others in this series are culturally relevant to Tharaka children. They are not only written in Kĩitharaka but they also use examples familiar to Tharaka children.

This is the pupil's book. There is a teacher's guide that has instructions to the teacher on how to disseminate the contents of this pupil's book to the learners.

I would like to appreciate and acknowledge the contribution by various partners in developing this book and others in the Kĩitharaka series. Among these are the Tharaka MTE Writers Panel, comprising:

Education Officers - Mr. Joseph Mwenda, Mr. Alex Kanampiu, Mrs. Ann Kieria, Mr. Peter K. Muchiri and Mr. Onesmus Mitambo;

Primary School Teachers - Mr. Mũthengi Gaichu, Mr. Isaiah Gwatia, Mrs. Grace Ngoci, Mr. Isaiah Rubane, Mr. Gerald Murithi, Mr. Simon Kithiriki, Mr. Moses Kirimi, Mrs. Eunice Mayira, Ms. Tabitha Munda, Mrs. Esther Karauki, Mr. Ginson Miriti Mrs. Jennifer Makia, Mr. Delfino M. Mwaria, Mr. Zaverio M. Rugia and Mr. Stephen K. Murea;

BTL Tharaka staff, Tharaka South and Tharaka North District Education Officials, our funding partners, Bible Translation & Literacy (E.A.) and our other various partners.

I most sincerely thank all those who took part and gave all manner of support in the development of this book.

God bless you all,

Onesmus Kamwara

BTL Tharaka Project Leader

KÎMENYITHIA

Îbuku rîrî rîa Ûmenyo bwa Nthî rîa Kîraci Kîa Biîrî rîandîkîitwe rîkîthiingatagîira sîrabasi ya Kîraci kîa Biîrî ya 'Kenya Institute of Education' (KIE). Rîgaûkanîitue icuncî îkûmi na kîmwe. Na wa kîra gîcuncî kîrî na kîthoomo gîakîo. Ithoomo bira birî îbukuuni rîrî i: ***Cukuru Yetû, Into bira bithiûrûkîrîite Cukuru Yetû, Moobatu metû Cukuru, Ngûgî ira irutagwa Cukuru, Kwîmenyeera tûrî Aana ba Cukuru, Antû bara Beethagîrwa barî Cukuru, Ûcûûbîri bwa Aana, Into bira Bitûûranîrîite na Cukuru Yetû na Bira Bitweyaga Ûtonga Rûkîconiini Yetû***. Ithoomo bibi ibigaûkanîitue biauma reconi inyingî.

Îbuku rîrî rîandîkirwe rîa gûteetheeria aarimû ba iraci bia mwambîirio bia cukuru cia Tharaka kûrutana bagîtûmagîra rwaria rwa Kîitharaka. Ûgu i kûringana na watho bwa rwong'i rwa Kîthoomo atî aana ba iraci bia mwambîirio bibatîirua birutanwa na rwaria rûra rwaragua n'antû ba bantû agu cukuru îrî.

Îbuku rîrî na mara mangî marî mûbangooni ûyû ma Kîitharaka maandîkîitwe bûra mwana wa Tharaka aûmba kûmeerewa bwega mûno. Maandîkîitwe na rwaria rwa Kîitharaka na magîtûmagîra ngerekano cia mantû mara antû ba Tharaka bamenyanîrîtie namo.

Rîrî n'îbuku rîa mûrutwa. Kûrî na îbuku rîa mwarimû rîra rîrî na mataaro kîrî mwarimû ma kûmwonia bûra aûmba kûrutana mantû mara marî îbukuuni rîrî.

Ingûcookia nkaatho kîrî antû bara bateetheereetie kwandîka îbuku rîrî na Mabuku mara mangî ma mûbango ûyû wa Kîitharaka. Nabo i bo Gîkundi kîa aandîki ba Kîitharaka, nabo n'amwe na:

anene ba kîthoomo - Mr. Joseph Mwenda, Mr. Alex Kanampiu Mrs. Ann Kieria, Mr. Peter K. Muchiri na Mr. Onesmus Mitambo;

aarimû - Mr. Muthengi Gaichu, Mr. Isaiah Gwatia, Mrs. Grace Ngoci, Mr. Isaiah Rubane, Mr. Gerald Murithi, Mr. Simon Kithiriki, Mr. Moses Kirimi, Mrs. Eunice Mayira, Ms. Tabitha Munda, Mrs. Esther Karauki, Mr. Ginson Miriti, Mrs. Jennifer Makia na Mr. Delfino M. Mwaria, Mr. Zaverio M. Rugia na Mr. Stephen K. Murea;

aruti ngûgî ba BTL Tharaka, anene ba kîthoomo ndeeni ya dicitirîti ya Tharaka ya neegûrû na ya naiti, antû bara bateethagîiria na mbia, BTL na bangî baingî. Ingûcookeria antû bonthe bara bateetheereetie na njîra mwanya mwanya, wandikî bwa îbuku rîrî nkatho inyingî mûno.

Ngai abûthaarime bwinthe,

Onesmus Kamwara

BTL Tharaka Project Leader

FOREWORD

For the last ten years Bible Translation and Literacy (BTL) has partnered with the Government of Kenya in implementing Mother Tongue Education (MTE) in schools among the Tharaka community.

This Standard 2 Social Studies pupil's book in Kĩtharaka was developed by teachers, education officials from the Tharaka programme area and BTL staff and Consultants. Earlier, before the production of the books in this series, BTL worked with the community whose language was previously unwritten to develop and produce a functionally and acceptable orthography (writing system).

It is my hope that this book will lay a strong foundation to enable Tharaka children to learn Social Studies. It is my desire to see that these books will become a stepping stone to the greater success and performance in the children's future learning process. The use of Mother Tongue in teaching and learning in schools has proved to enable learners to easily take their first steps in learning how to read, write and familiarize themselves with the social environment around them.

I believe that good quality learning is not only aimed at enabling the learners to be competent, productive and successful in their exams; but also at encouraging diversity and developing a generation of citizens who are proud of and well rooted in their cultural and traditional heritage.

I recognize and applaud the healthy partnerships that BTL has had with the Ministry of Education as represented by the Education Officials and the teachers. On behalf of BTL, I take this opportunity to thank all our partners for having tirelessly and selflessly contributed to the development, editing and production of this student book. I hope this contribution will go a long way to improve the quality of life through cultural and socio-economic development.

Rev. Peter Munguti
General Secretary,
Bible Translation and Literacy (BTL)
February 2012

MARA MARÎ KU

gîcuncî kîa mbere: Cukuru yetû	1
Gîcuncî kîa bîîrî: Into bira bithiûrûkîrîite cukuru yetû.....	4
Gîcuncî kîa bithatû: Ngûgî ira irutagwa cukuru	10
Gîcuncî kîa bina: Moobatu meetû cukuru	18
Gîcuncî kîa bitaano: Kwîmenyeera tûrî aana ba cukuru.....	26
Gîcuncî kîa bithanthatû: Antû bara beethagîrwa barî cukuru	34
Gîcuncî kîa mûgwanja: Ûcûûbîri bwa aana	41
Gîcuncî kîa binaana: Bira bitûûranîrîite cukuru yetû	45
Gîcuncî gîa keenda: Bira bitweyaga ûtonga rûkîconiini yetû	62

1 GÎCUNCÎ KÎA MBERE

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Cukuru yetû

(A) Ara cukuru yetû yakîitwe

Kwambîiria

Cukuru cietû ciakîitwe gûntû kûrî na mîonekere mwanya mwanya. Kûrî cio ciakîitwe:

- akubî na kîrîma
- muurooni
- kîbondeeni
- mwaranthî
- akubî na mîthitû.

Biûria

1. Cukuru yenu yakîitwe akubî na mbi?
2. Gweta into biingî bithatû bira birî akubî na cukuru yenu.

(B) Mwerekera wa mûcîi kuuma cukuru

I tûthingataga njîra mwanya mwanya rira tûthiîte cukuru. Bamwe bathiiyaga bwa îgûrû, bara bangî bwa iti, bangî bwa ûmotho na bara bangî bwa ûrîo.

I mbiyoo wonaga njîraani rîra ûthiîte cukuru?

Karîmi na Mûtegi n'aana ba kîraci kîa biîrî cukuru ya Mûtûgûni. Cukuru yao îrî mbarî ya ûrîo kuuma mûciî wao ûthiîte cukuru. Cukuru yao îrî akubî na kîrîma.

Cukuru ya ba Mûtegi na Karîmi

Biûria

1. Cukuru yenu îrî rûteere rwa _____ kuuma cukuru.
2. Ringa mbica ya mûciî na cukuru. Tûmîra biugo bibi ûnenkeretwe kwonania mwerekera wa mûciî kuuma cukuru. (neegûrû, Naiti, ûmotho, ûrîo)

(C) Mîako ya cukuru

Kûrî na mîako mwanya mwanya cukuru yetû.

Îmwe ya mîako ino i ta: iraci, bioro, ûbici,
nyoomba ya kwaiga into, nyomba cia kûraara
cia aarimû, kîrugîro, nyomba ya gûtiinda ya aarimû.

Gweta mîako îra îrî cukuru yenu.

Ringa mbica cia mîako îno twagweta aga.

Wîra ya aana

Ringa mbica ya cukuru yenu na mîako îra îrî ku.

(D) Into bira bionekaga cukuru

Kûrî na into mîthemba î miingî bira bionekaga
cukuru.

Bimwe i ta: ntoobori nîo tûtaaga rûûyî rwa
gûtûmîra, kîgwanja gîa gûceethera, mûûnda wa
cukuru ûra twaandaga into mwanya mwanya,
bendeera îra tûcuuragia ntugû cia Ncumatatû na
Ncumaa, îtaangi rîa rûûyî rûra tûtûmagîra kûnyua
tûrî cukuru.

Biûria

1. Cukuru yenu îrî ntûûraani yîtagwa _____
2. Kûrî na miuro na irîma akubî na cukuru yenu?
Andîka bûra biîtagwa.
3. Andîka mîthemba ya mîako îra îrî cukuru yenu.
4. Andîka into bitaano bira bionekaga cukuru
yenu.

2 GÎCUNCÎ KÎA BIÎRÎ

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Into bira
bithiûrûkîrîite cukuru yetû

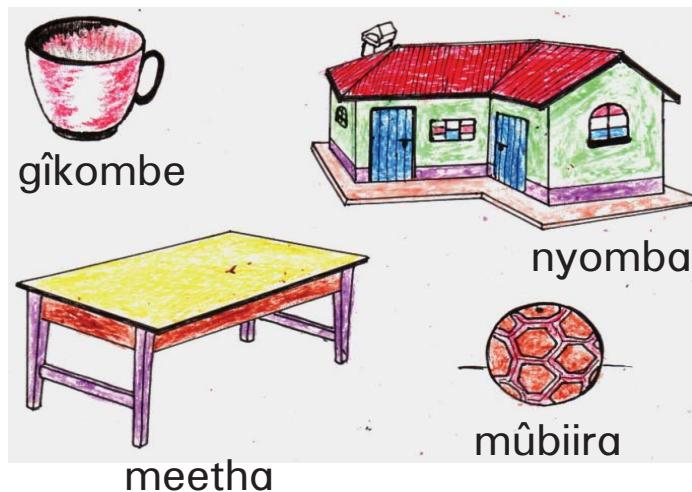
(A) Mûkûûrani wa maabu na mbica

Kwambîiria

Kûrî na mûkûûrani wa maabu na mbica.

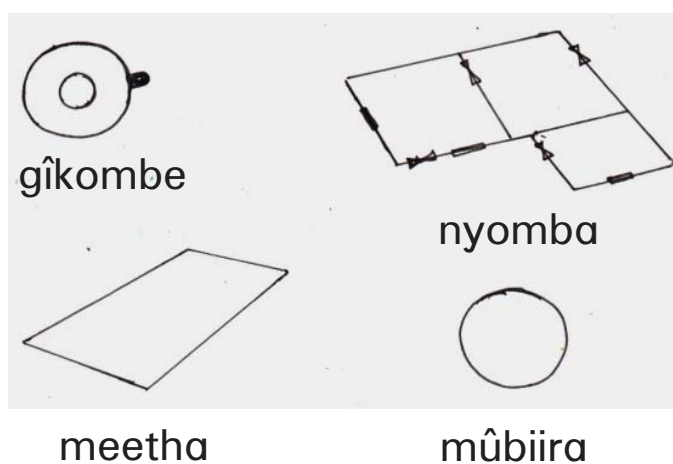
Mbica:

Mbica yonanagia bûra gîntû kîriingîitwe kuumania
na rûteere rûra ûkwona.

Îno i mbica ya gîkombe, nyomba, metha, na mûbiira

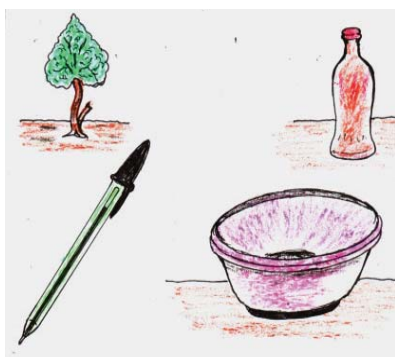
Maabu: maabu yonanagia mbica ya gîntû
îringîitwe i muntû araithîite kuuma bwa îgûrû.

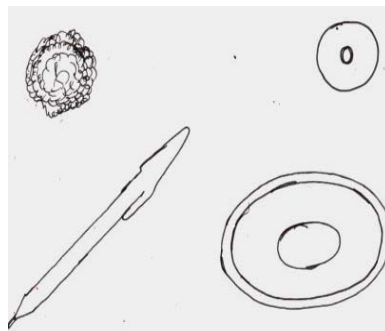
Maabu ya gîkombe, meetha, nyomba na mûbiira

Wîra ya aana

- Ringa mbica ya ndigû, ngiraci na cûûba.
- Ringa maabu ya ndigû, ngiraci, na cûûba.

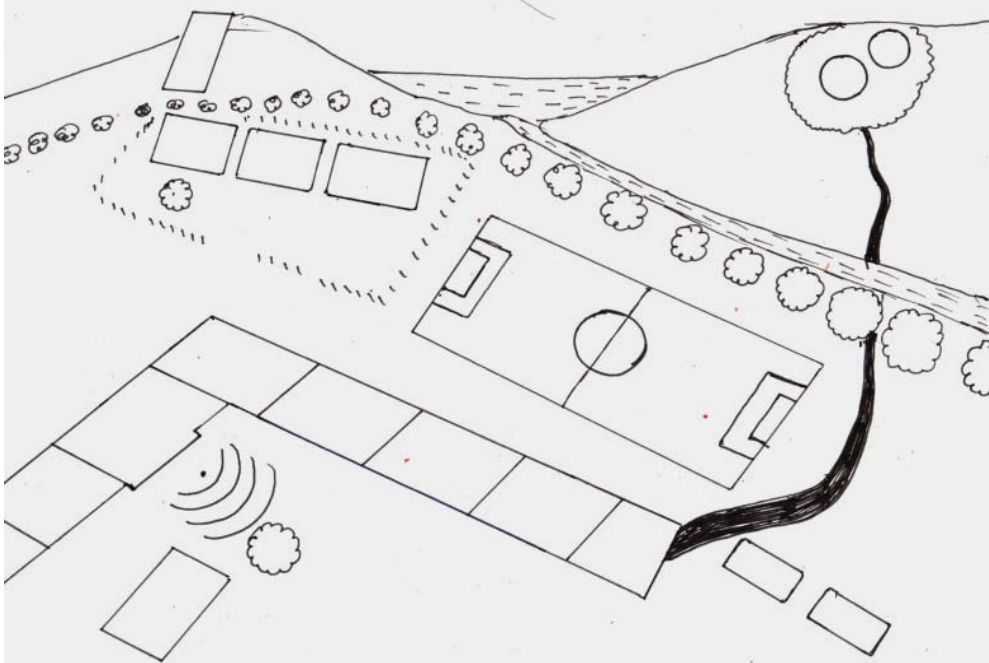

Mbica

Maabu

(B) Maabu ya cukuru

Maabu ya cukuru ikîonanagia iraci, nyomba cia aarimû, bioro, kîrugîro, nyomba ya kwaiga into, na bira bimîthiûrûkîrîte ta kanica, na ntûûra cia ba arutwa.

(C) Bûra kîthaka gîa cukuru gîkari

Cukuru ciakîitwe ithakaani mwanya mwanya.

Imwe ciakîikwe irîmaani, mwaranthî, na ira iingî mabondeeni.

Thiûrûkaani kîthaka gîa cukuru yenu kîonthé, uga bûra kîthaka kîenu gîkari ta: miuro, mîguuru, irîma, mîtî, nyaki, bûra mûthetu ûkari, wegua n'mûtuune kana n'ûmûyirû.

Wîra ya aana

1. I mîako îgana îrî cukuru yenu?
2. I mwako ûrîkû mûraaya kîrî îra yîingî cukuru yenu?

(D) Mîgarûkîre ya ntugû îra yonekanaga cukuru yetû

I kwithagîrwa na mîgarûkîre mwanya mwanya wa ntugû.

Kûrî ntugû kwîthagîrwa kûrî na: mpio, matu, mwathû, ruuo, mbura, na gûkiri kii.

kûrî na riûa

kûrî na matu

gûkiri kii

kûrî na ruuo

kûrî na mbura

Mwanka ûrî na mîeri îkûmi na yîîrî.

Kûrî mîeri ya mbura na ya mwathû.

Mama i mo mariîtwa ma mîeri ya mwanka.

1. mûgaano	2. mûndondo	3. mûcucuma
4. mwirîngo	5. mûkathara	6. mûthaano mûcege
7. mûkûngûgû	8. mûthanthatû	9. mûgwanja
10. nyeenye	11. keenda	12. îkûmi

Mîeri ya mbura:

- mweri wa îthatû mwanka mweri wa îtaano.
(**mûcucuma, mwirîngo, na mûkathara**)

Înu n'yo twîtaga nthano:

- mûthiani wa mweri wa îkûmi mwanka mweri wa îkûmi na îîrî. (**nyeenye, keenda, îkumi**)

Ûyu nuu twîtaga muratho.

Mîeri ya mwathû:

- mweri wa yîîrî mwanka gatîgatî ka mweri wa îthatû. (**mûndondo, mûcucuma**)

Kagiita gaka geetagwa kîathû:

- mweri wa înaana mwanka mûthiani wa mweri wa îkûmi (**mûthanthatû, mûgwanja, nyeenye**)

Îno yîtagwa **thaano**.

Kagiita ka mbura antû bakamataga mîaburî nagwîkagîra nguo i ndito. Kagiita ga kîathû na thaano kwîthagîrwa kûrî na mûrugutîra mûno. Kwogu antû beekagîra nguo i mbûthû.

Biûria

1. I riîtwa rîrîkû rîkwonania bûra cukuru yenu îkari?
2. Gweta nguo ira twîkagîra îgiita rîa mpio.
3. Kagiita ka mwathû kuuma mweri wa yîîrî mwanka mweri wa îthatû getagwa _____.
4. Kagiita ka mwathû kuuma mweri wa înaana mwanka mweri wa îkûmi getagwa _____.
5. Gweta mîeri ya mwanka.

3 GÎCUNCÎ KÎA BITHATÛ

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Ngûgî ira irutagwa cukuru

(A). Kûthooma

Kwambĩria

Tûgwataga kîthoomo gûkûrûkĩira njĩra i nyiingĩ.

I tûthoomaga gûkûrûkĩira ta: kûthikĩria, kûrûtha, kûraithĩria, kûthooma maandĩko ãbukuuni, kûûria biûria na, kûthoomithua n'arimû na aciaari betû.

B) Ûbatu bwa Kûthooma

aana bakîthooma kîraciini

- (i) Kûmenya mantû
- (ii) Antû bathoomu barî gîtûmi mûno.
- (iii) Bamwe bathooma batwîkaga: aarimû,
agambi, ndagi taarî, tûrani na atongoria.

Gweta wîra yîingî îra îrutagwa n'antû bathoomu.
Gweta wîra îra wenda kûruta wathiria cukuru.

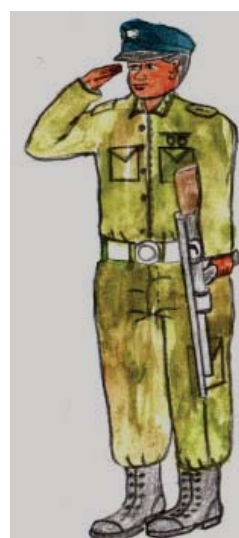
Ndagitari na aayie

Mwarimû

Mûtongoria

Mûcikaarî

(C) Imbi tûthoomaga?

I tûthoomaga into bira bitûthiûrûkîrîite.

I tûthoomaga kwina.

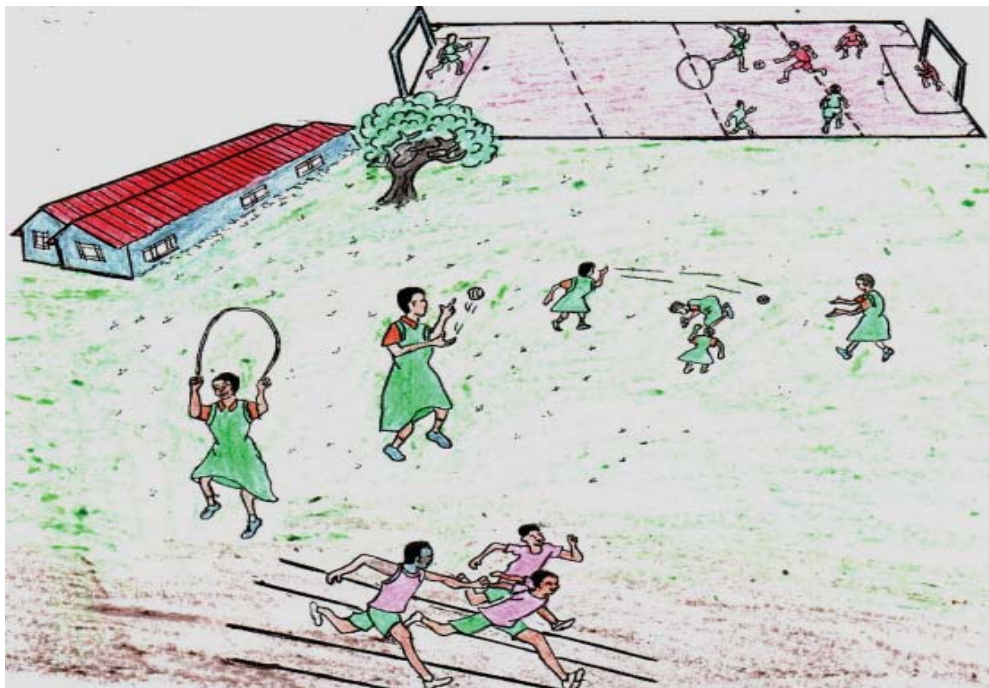
I twîrutanaga kûthooma na kwandîka.

I twîrutanaga kwathîka.

I twîrutanaga gûceetha na bara baangî.

(D) Gûceetha

Cukuru i tûceethaga mîceetho mwanya mwanya.
I tûceethaga: kuugia rwîro, ntagaara, mûcerecere
kuringa gakurû, kûthûngûtha mûûgû, kûringa
mîbiira.

Mîceetho mwanya mwanya

(E) Mawega ma mîceetho

Mîceetho:

- (i) n'îtûteethagia gûkûra bwega
- (ii) n'îtûrutanaga gûkarania amwe na antû
- (iii) n'îtûrutanaga kûruta wîra tûrî amwe
- (iv) n'îtûtethagia kwathîkîra mawatho
- (v) n'tûtethagîria kwathûkana na mîkarîre î
mîthûûku ta: ûnyui bwa thigara, bangi, ndûa
na, ûnyui bwa ncoobi.

Biûria

1. Ikî n'ûntû twîrutanaga?
2. Twîrutanaga mbi?
3. Gweta mîceetho îna îra tûceethaga cukuru.
4. Gweta magwega mathatû ma gûceetha.

(F) Kûtheria cukuru

I bwega kûtheria cukuru.

Kûtheria cukuru i kûrigagîria mîrimo.

I kûrigagîria tûnyamû ta **Rwagî, Mbea, Nyeenje.**

Ûtheru i bûthoongamagia cukuru.

Cukuru yenu n'întheru?

(G) Njîra cia kûtheria cukuru

Tûûmba kûthena cukuru na njîra ya:

Kûrîma na gûceengia nyaki, gûciata rûko rûûnthe,
kwoya matî na kûbithia kana gûta kîrinyaani na
kûthaambia bioro.

N ata bûtheragia cukuru yenu?

Kûtheria cukuru

(H) Njîra cia kwaiga mawatho ma cukuru

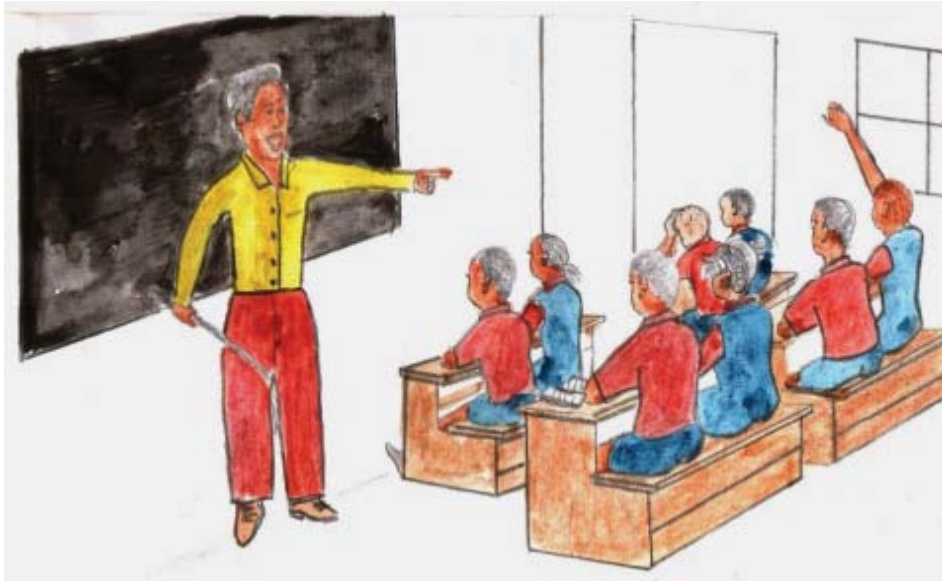
I tûbatîrue kûmenyeera na kûthingata mawatho ma cukuru. Ûntû bûbû i bûtûmaga tûthooma bwega.

I tûthingataga mawatho ma cukuru gûkûrûkîira:

- wîkîra nguo cia cukuru rionthe na irî ntheru
- kwathîkîra nkengere rîra yariingwa
- gûkirîria kîraciini
- kûûyaga cukuru rionthe
- kwathîkîra aarîmû beetû rionthe
- kûmenyeera into bia cukuru.

Mantû mangî mara tûmba kûrûtha kûmenyeera mawatho ma cukuru:

- kûbanga itî bwega kîraciini
- kûrûgama ûgîcookia kîûria
- i tûbatîrue kîûria rûûtha tûkiuma kîraciini
- kûrûgama mwarîmû athûûngîra kîraciini
- gûûkîria njara ûkîenda kîûria kana gûcookia kîûria
- gûtîiya bara baangî.

Murutwa aûkîrîtie njara

Biûria

1. Gweta njîra ithatû cia kûtheria cukuru.
2. Gweta mawatho mana ma cukuru.
3. Gweta njîra ithatû i nthûûku ira aana baumba gûtûmîrwa nacio mîciî.
4. Antû bara batûmagûra aana bûthûûku babatîrue _____.
(gûturwa, kûthitaangwa)
5. Gweta mantû maîrî mara aarimû batabatîrue kûrûthithia aana cukuru.

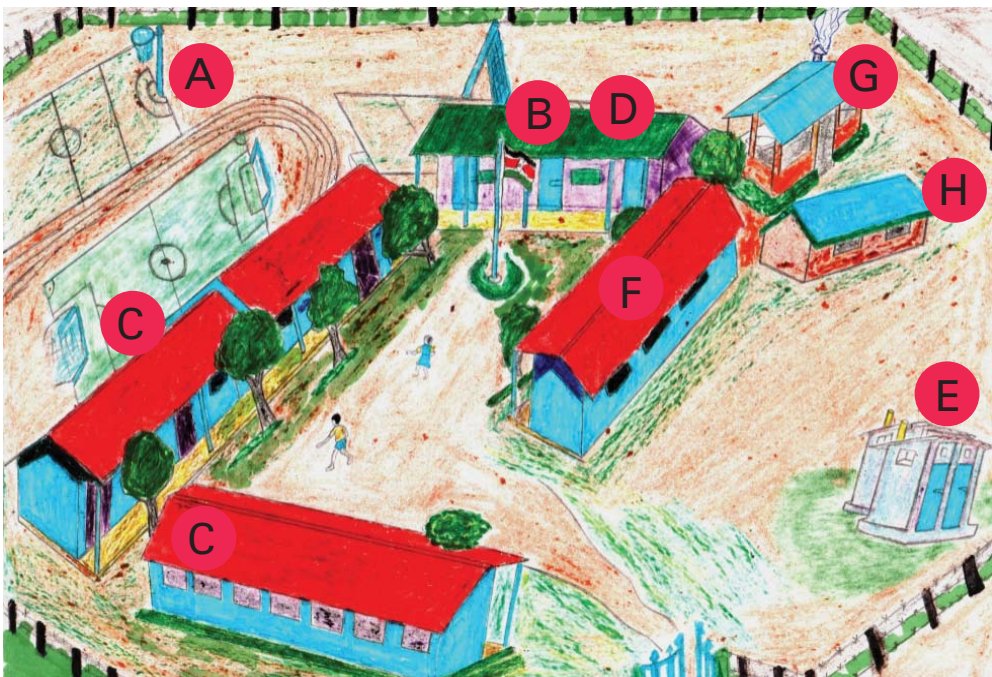
4

GÎCUNCÎ KÎA BINA

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Moobatu metû cukuru

Kwambîiria

Rîra tûrî cukuru i twîthagîrwa tûrî na moobatu maingî na tûkeenda into mwanya mwanya.

(a) kîeni (b) bendeera (c) iraci (d) ûbici

(e) bioro (f) citaburûmu (g) kîrugîro

(h) nyomba ya kûrîira

**(A) Into bira biendekanaga cukuru kenda
kîthoomo kîthi mbere bwega i ta:**

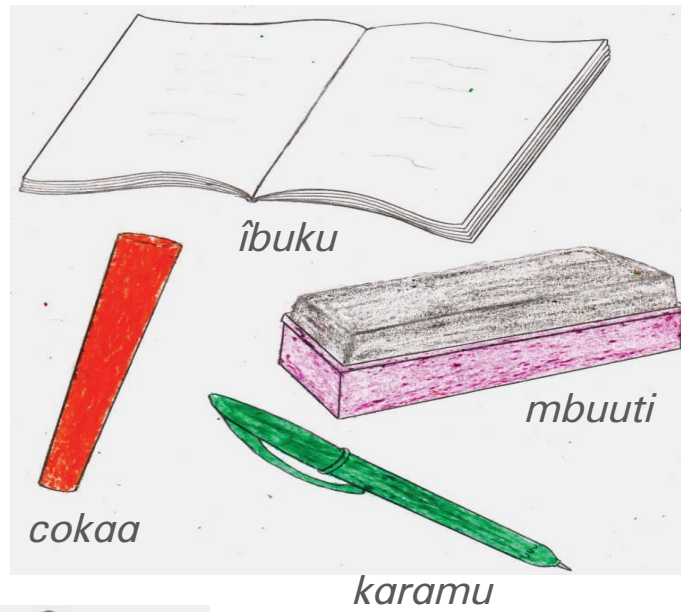
ûbici, citaburûmu, iraci, bendeera, kîeni, bioro,
citoo, na bingî.

B) Moobatu metû cukuru

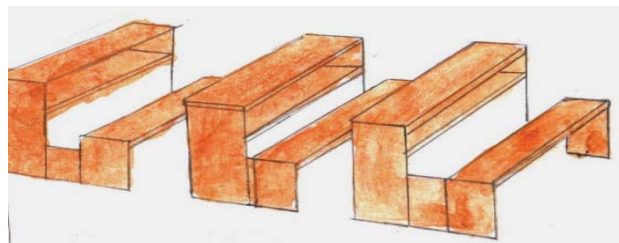
Tûrî cukuru i tûbataraga n'into na antû mwanya
mwanya ta: aarimû, mabuku, tûramu, mbuuti,
mbaagi, cokaa, mûrugi.

Mwarimû arî kîraciini akîthoomithia arutwa

Mûrugi akîrugîra arutwa ûcûrû cukuru

Ndeciki ira arutwa bandîkagîra cukuru

Itî na meetha ya mwarimû

Biûria

1. Gweta into bina bira biendekanaga cukuru.

- a) _____ b) _____ c) _____
d) _____

2. Mwarimû atûmagîra _____ kwandîka kîbaûûni.

3. Gweta moobatu mathatû maaku kîraciini.

- a) _____ b) _____ c) _____

C) Kaumo ga into bia Cukuru

Kûrî na njîra i nyiingî cia kûgwata into bira biendekanaga cukuru. Njîra ino i ta: thirikaarî, aciari, na acoore.

Thirikaarî - Thirikaarî n'îtûthethagîria kûgwata into ta aarimû, mabuku, gûtwakîra iraci, na gûtûretera irio.

Aciaari - Aciaari i batûthethagîria kûgwata mabuku, irio, nguo cia cukuru, na gwaka cukuru.

Acoore - Cukuru yetû îri acoore baingî mûno ta kanica, atûûri, atongoria, na ikundi mwanya mwanya. Baba bonthe i batûthethagîria na njîra nkûrûkani kûgwata into bira twendaga cukuru.

Biûria

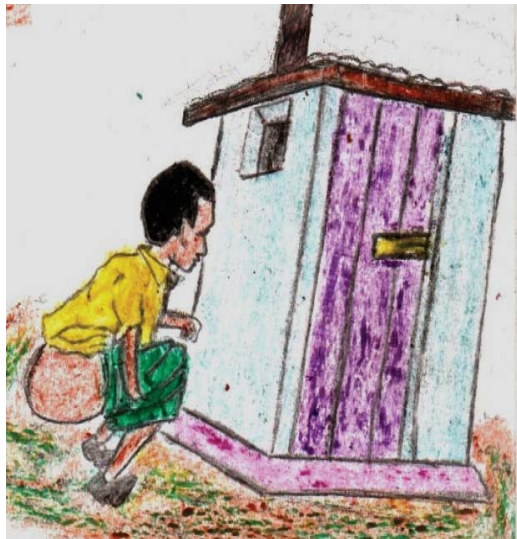
1. _____ n'yo yandîkaga aarimû.
2. Tûgwataga into bia cukuru gûkûrûkîra
a) _____, b) _____ kana c) _____.

(D) Mathîina mara moonekaga cukuru

Cukuru imwe irî mathîina ta kûrega kûgana kwa aarimû, mabuku, iraci, na bioro. Gûtarî aarimû, mabuku, bioro na iraci kîthoomo gîthithi na mbere bwega.

Aana bana bagîtûmîra îbuku rîmwe

Kaana gagîteethia ome ya kîoro gia cukuru

Aana bakîthoomera ruungu rwa mûti

Kûrî na mathîina mangî ta kwaga ndeciki na kîeni gîa gûceethera.

(E) Njîra cia kûthiria mathîina mama

Tûûmba kûthiria mathîina mama ma cukuru na njîra ino:

- Thirikaarî kwandîka aarimû na kûgûra mabuku
- Aciari na acoore batetheerie gwaka boro, iraci, na gûtumithia ndeciki cia kûgana
- Cukuru nwa ciambîirie ûrîmi na ûrîithi.

(F) Êmenyeeri bwa into bia cukuru

- Kûgwîkîra mabuku na kûmaiga bwega matikagwate rûko.

- Kûthoondékithia ndeciki ciathûûka.
- Kûrega wîkia maiga rûûgûrû rwa nyomba
- Tûtigaatwe îgûrû rîa ndeciki
- Tûtikaandîke nthingooni na îgûrû rîa ndeciki n'ûntû i gûciaka rûko.

Biûria

1. Gweta mathîina mathatû mara moonekaga cukuru.
 - a) _____
 - b) _____
 - c) _____
2. Tûkaragîra _____cukuru.
3. Mwarimû aandîkaga _____ kîraciini akîthoomithia.
4. Gweta njîra ciîri cia kûmenyeera:
 - a) Ndeciki
 1. _____ 2. _____
 - b) Mabuku
 1. _____ 2. _____
 - c) Kîraci
 1. _____ 2. _____

5 GÎCUNCÎ KÎA BITAANO

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: **Kwîmenyeera tûrî aana ba cukuru**

Kwambiiria

Tûrî aana ba cukuru i tûbatîrue kwîmenyeera tûthiite na tumiite cukuru. Nwa kwîthîrwe kûrî na into kana antû njîraani biûmba gûtûreteera thîina.

(A) Ûtûmîri bwa baicikiri na ûmenyeeri bwega

Baicikiri n'tûtheethagia kûthi na mpwî na gûkamata mîrigo. I tûbatîrue kûmenya kûthithia baicikiri bûra yagîrîte.

Baicikiri ikîonanagia tûcuncî twayo tunthe

Ariani îgûrû rîa ûtûmîri bwa tûcuncî mwanya mwanya twa baicikiri na mathîina mara maûmba kuumîira tûtarî ku.

Rîra tûthithîtie baicikiri, i tûbatîîrue kûthingata mawatho ma barabara. Bûbu i bûtûtethagîîria kûrigîîria mîting'o ya barabara ta kûgwa, kûringwa i nkaarî na kûringana na bara bangî.

Ririkana mûthithia wa baicikiri athiyagîîra njara ya ûmotho.

(B) Bioneeria bia gûtûmîra barabara

Tûbatîîrue kûmenya na gûtûmîra bioneeria bia barabara na njîra îra yagîrîte.

cibitaarî

*twana twa
cukuru
tûgîkerania
barabara*

*mwanki wa
kûrûgamaia
antû na nkaarî*

*antû bagîkerania
barabara*

Bioneeria bikîonanagia:

1. cibitaarî
2. twana twa cukuru tûgîkerania barabara
3. mwanki gwa kûrûgamia antû na nkaari
4. antû bagîkerania barabara.

Arîiriani itûmi bia bioneera bia barabara na mîting’o îra yûûmba kwonekana kuumania na kûrega kûthiingata bioneeria bibu bwega.

Biûria

Andîka bioneeria bia barabara bitaano na guuge bûra bitûmagîrwa.

(C) Moogwati ma kurigîria ûrî barabaraani

Njîraani ya kûthi cukuru kûrî na moogwati mara maûmba gûtûreteera thîna inyingî ta antû tûtaiyî, nyamû i nthûûku, nkaarî, maiga, matinkû, mîigua, mîti îtarîiyagwa.

(i) Antû tûtaiyî

Antû bamwe i beendaga kûmenya mantû ma mûciî wetû kenda baaya kwiya. Bara bangî i baiyaga twana na tûkaûra kûrû.

Kûrî bangî beenagîria twana bagatûrûthîra mantû mathûûkû. Ti bwega kûyûkia biewa, biakûrîa kana gûtwa nkaarî cia antû tûtaiyî.

Ririkana ti bwega kûthiyaga ûrî wenka cukuru.
Kaaba kûthiyanagia na bara bangî bûrî gakoondo.
Antû ba nkoma barî ku na barî ûgwati mûno.

(ii) Nyamû ira irî ûgwati

Nyamû imwe ira twonaga tûthiîte cukuru ciaûmba
gûtûthûkia. Twîmenyagîre cio mûno.

Arîiriani nyamû ira nthûûku mûno ta kurû, njoka,
mang'oi, mbiti, njogu, mbogo, na ciimba.

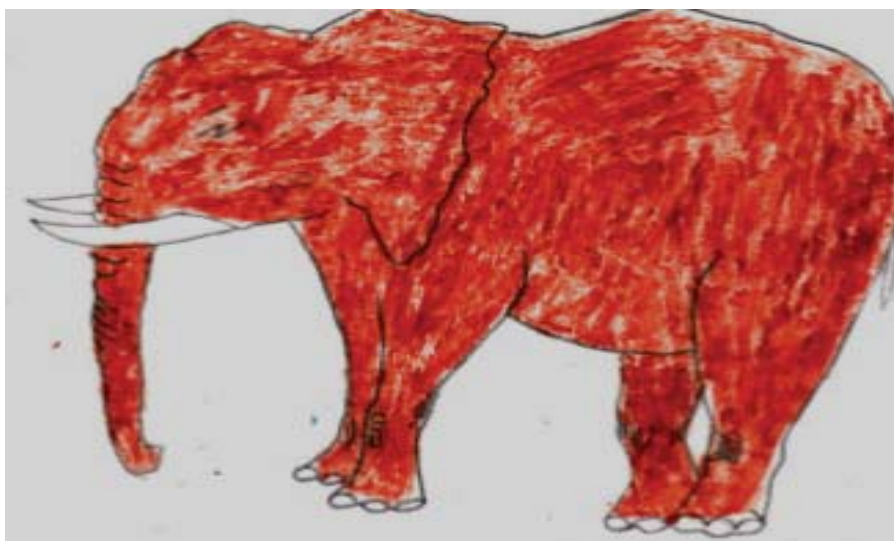
mbogo

îng ooi

njoka

mbiti

njogu

cimba

kurû

Ririkana:

Ti bwega gûtaanga kana kûmakia nyamû ira twonaga njîraani ya cukuru.

Ûtikathiîre kîthakaani.

(iii) Tûnyamû tûra tûrî ûgwati

I twonaga tûnyamû twingî mûno njîraani ya cukuru. Tûnyamû tûmwe twa tu tûrî ûgwati.

Arîiria tûnyamû tûra tûrî ûgwati ta njûkî, magu, nthuraku, nkûthûkûthi, mpampo, mbûbwî, nkûba na ncûûnkû.

nkûthûkûthi

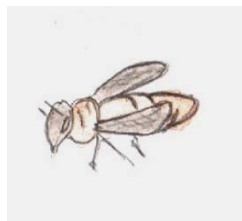
nkûba

mbûbwî

njûkî

îgu

Ririkana tûnyamû tûmwe twa tûtu tûrî cûmû î
nthûûku; ta mbûbwî na kînga'rurî.

Wîra ya aana

Ringa mbica ya kîng'arurî, mbûbwî, njûkî na
ûgemie.

(iv) Mîtî îra mîthûûku

Mîtî îmwe n'îmîthûûku kîrî muntû.

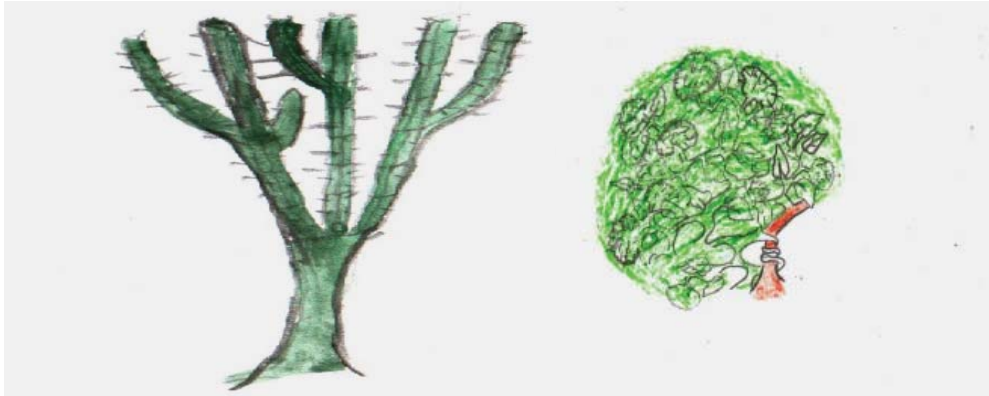
I tûbatîîrue kûmenya mîtî îra mîthûûku kenda:
tûtamîrîa, kûtamîkinya, tûtamîkarîra, kûmîringithia
kana kûmîtûmîra.

Îmwe ya mîtî inu i ta mûgaa, mûthûûri, rwanja na
ntuuyia.

mûgaa

mûthûûri

rwanja

ntuuyia

Arĩĩriani mĩtĩ ĩmwe ya ĩno na moogwati mara
mayanagia nĩo. Matunda na mathangũ ma mĩtĩ
ĩmwe marĩ cĩmũ mũno.

Ti bwega kũrĩa na kũringithia bio.

Biũria

1. Andĩka mĩtĩ yĩĩrĩ ĩrĩ mĩĩgua.
2. Andĩka mĩtĩ ĩthatũ ĩra ĩrĩ matunda marĩ cĩmũ.

6 GÎCUNCÎ KÎA BITHANTHATÛ

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Antû bara
beethagîrwa barî cukuru

(A) Aarimû, arutwa, na aruti ngûgî

Kwambîiria

Cukuru i cîithagirwa irî na aruti ngûgî mwanya
mwanya.

Antû baba i barutaga wîra nkûrûkani.

Tûkathooma antû bara barî cukuru yetû.

Cukuru yetû irî na arutwa baingî mûno.

Baba n arutwa na aarimû ba cukuru yetû

Mûtegi n'we mûrutwa mûtongoria wa arutwa bonthe. Kajîra n'we mûniini wake.

Maûkî n'we mûrutwa mûtongoria kiraciini gîetû.

Twinthe i tûbaathîkagîra na i tûbendeete mûno.

Kamene, Mwathi, Nyaga, na Gatîiria n'acoore bakwa mûno. I tûrîiyaga nabo nkima na tûkathekania nabo mûno.

Aarimû

Aarimû beetû i beega na i batûthoomithagia bwega. Mwarimû mûnene wa cukuru yetû eetagwa mwarimû Manyaki.

Mûniini wa mwarîmû mûnene eetagwa mandamu Karugo.

Mwarimû ûra ûrûgamîrîite mathoomo eetagwa mwarimû Kîthînji. Mwarimû wa kîraci gîetû eetagwa mwarimû Kaûra.

Mwarimû Mwenje n'we ûrûgamîrîite mîbiira na ndwîro.

Tûrî na aarimû bangî baingî ta Mwarimû Kamenyi, Gîtaarî, Kanono na Mpakû.

Aruti ngûgî ba cukuru

Tûrî aruti ngûgî baingî ta:

- mûrugi
- mûraaria
ndereba
- mûthaambia
- karani
- mûrîithi

Gweta mariîtwa ma antû babu ba cukuru yenu.

(B) Wingî bwa antû ba cukuru

Cukuru yetû yîitagwa Wendo. Îrî na arutwa Magana maîrî ma îkûmi (210). Twîyî i mîrongo kenda na tuna (94), na twaarî n'îgana rîa îkûmi na tûthanthatû (116).

Aarimû n'îkûmi (10) na aruti wîra babu bangî i mûgwanja (7). Rîra barî ku bonthe, beethagîrwa barî antû magana maîrî ma mîrongo îîrî na mûgwanja (227).

Biûria

1. Gweta riîtwa rîa mûrutwa mûnene kîraciini kîenû.
2. Kîraci kîenu kîrî na arutwa bagana?
3. Mwarimû mûnene wa cukuru yenu eetagwa _____.
4. Mûrugi wa cukuru yenu eetagwa _____.

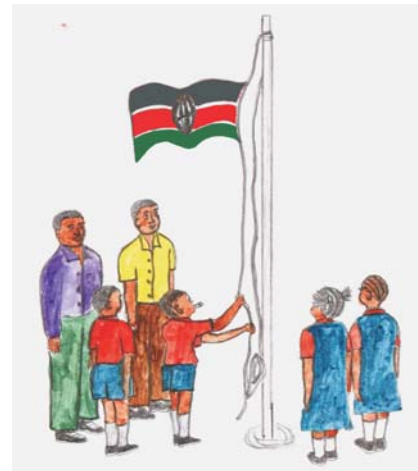
kûthooma

kûthekania

gûciata

gûcuuria bendeera

(C) Wîra yetû tûrî arutwa

Arutwa barî wîra i nyiingî cukuru ta:

- kûthooma
- gûciata
- kûringa nkengere
- kwina
- kûthekania
- bara bangî, n'atongoria ba arutwa.

I batethagĩria aarimũ gũtongoria cukuru.

(D) Wĩra ya aarimũ betũ

Aarimũ betũ barĩ wĩra i nyiingĩ.

Mwarimũ mũnene

N'atũmenyagĩra twinthe. N'oonaga twinthe
tũkũũya cukuru na twathooma bwega.

Na kaĩrĩ n'oonaga aarimũ na aruti ngũgĩ bara
bangĩ bakũruta wĩra bwega.

Mwarimũ mũniini

Mwarimũ mũnini n'ateethagĩria mwarimũ mũnene
kũmenyeera cukuru.

Mwarimũ wa mĩceetho

Mwarimũ wa mĩceetho n'atwonagia gũceetha
miceetho mwanya mwanya tamũbiira wa magũrũ,
mũbiira wa njara na ndwĩro.

Aarimũ bara bangĩ

Nabo i batũthoomithagia na bagatũtongoria
kwathĩkĩra mawatho ma cukuru.

Aruti Ngûgî ba cukuru

Baba nabo barî wîra ciao ira barutaga cukuru:

- **athaambia** - baba i bathaambagia
- **tûrani** - i bataraga mbica na kwandîka
- **araaria** - i bamenyagîira into bia cukuru bwega
- **ndereba** - i bathiithagia nkaarî cia cukuru
- **atûmwa** - i batûmagwa kwira na kûgîira into bia cukuru.

(E) Wîra ya Kamîti ya cukuru

Aciaari bamwe bathuurîitwe kuuma kîrî aciaari bara bangî bateethagîiria mwarimû mûnene kûthiria mathîina ma cukuru. Aciaari baba amwe na mwarimû mûnene i bo barûthaga kamîti ya cukuru. Kamîti n'îaragîiria moobatu ma cukuru na njîra cia kûmathiria.

Kamîti ya cukuru n'îthagîrwa îrî na:

- ciamani
- mwandîki
- mwaigi wa mbia kana kîgîina.

Mwandîki wa kamîti îno eethagîrwa arî mwarimû mûnene.

Kamîti n'yandîkaga aruti ba wîra cukuru, n'îcangithagia kinya mbia cia kûthiria moobatu ma cukuru ta kûgûra mabuku, waaka iraci na boro.

Biûria

1. Gweta wîra ciîrî cia kamîti ya cukuru.

a) _____ b) _____

2. Wîra ya _____ îra nene i kûthoomithia.

3. Muntû ûra athiithagia nkaarî eetagwa _____.

4. Mwarimû ûra ûtûmenyagîra twinthe cukuru i _____.

5. Gweta wîra ithatû cia mûrutwa cukuru.

(i) _____

(ii) _____

(iii) _____

6. Wîra ya _____ i gûkaria na kûmenyeera into bia cukuru.

7 GÎCUNCÎ KÎA MÛGWANJA

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Ûcûûbîri bwa aana

(A) Aki cia aana

Kwambîiria

Aana i beethagîrwa barî na aki ciao mûtûrîreeni wao.

Aki ino cia aana i ta:

- kwendwa na kûmenyeerwa
- kwegwa kîmaamo kîega
- irio biega na biakûgana
- gîkaro kîega
- kîthoomo
- kûgûrîrwa nguo
- kwirwa cibitaarî aayua
- batikarutithue ngûgî i ndito kûrî bo
- batigatûmîrwe naai ta ndûani, na nyomba cia ncoobi.

Aana bakîmenyeerwa n aciaari

(B) Gûtûmîrwa kwa aana bûthûûku mîciîni

Aana i babatîîrue gûteetheeria wîra cia mîciî yao. Îndî mîciî îmwê n'îrutithagia aana ngûgî i ndito nkûrûki ya inya ciao bûra batabatîîrue.

Ngûgî ino aana batabatîîrue kûrutithua i ta:

- gûkamatithua mîrigo î mîrito
- kûnenkerwa ngûgî inyiingî cia kûruta mîciî
- kûgûrithua na taka
- kûregeerwa bathooma
- kûrega kwirwa cibitari baayua
- gûtigîrwa aana bara bangî na mîciî bamenyeera
- kûrega kûgûrîrwa nguo na iraatû.

(C) Gûtûmîrwa kwa aana bûthûûku macukuru

Aana i babatîrue kûruta ngûgî mwanya mwanya cukuru.

Ngûgî ira aana baûmba kûruta cukuru i ta:

- kûtheria kîeni gia cukuru
- kûtheria iraci
- kûtheria bioro.

Îndî wîra ino itibatîrue kûgîria aana bathooma.

Aana nwa batûmîrwe bûthûûku na njîra ta ino:

- kûrugîra aarimû
- aarimû kûringa aana na mpî
- kûthi na maru
- gûkûûrithua mîti
- kûrumanga aana.

(D) Bûra tûûmba kûrigîria aana gûtûmîrwa bûthûûku

- Kûthitaanga bara bagûtûmîra aana bûthûûku kîrî mwarimû mûtungoria, kana Cibû, kana kwa Boolici.
- Kwotha mbia cia kûthoomithia aana nkia.

- Kwaiga thîrî gatîgatî geetû kaingo aana batatûmîrwa ndawaani.
- Kwîthîrwe kûrî na ithoomo bitarî na marîi.
- Kûthitaanga antû bara baandîkaga aana bara babatîirue kwîgua barî cukuru.
- Cukuru ciandîke aruti ngûgî ta arugi, na akaria ba cukuru.
- Kwaragîria aana îgiita na îgiita tûkîbataara
- Kûthitaanga bara batakwira aana cibitarî baayua.

Biûria

1. Gweta aki itaano cia aana.
2. Mwana aayua abatîirue kwirwa _____.
3. Gweta njîra ithatû cia ûtûmîri bûthûûkû bwa aana.
1. _____ 2. _____ 3. _____
4. Antû bara batûmagîra aana bûthûûku babatîirue _____.
5. Gweta mantû maîrî mara aarimû batabatîirue kûrûthîra aana.

8 GÎCUNCÎ KÎA BINAANA

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: **Bira bitûûranîrîte na cukuru yetû**

Kwambîiria

Kûrî na into bingî mûno bira biankeene na birî akûbî na cukuru yetû. Into bibi birî gîtûmi mûno kîrî cukuru na njîra cia mwanya. Kûrî antû batwîre akubî na cukuru yetû.

Antû babu beetawa **atûûri**.

Cukuru îthiûrûkîrîitwe n'atûûri na into mwanya mwanya.

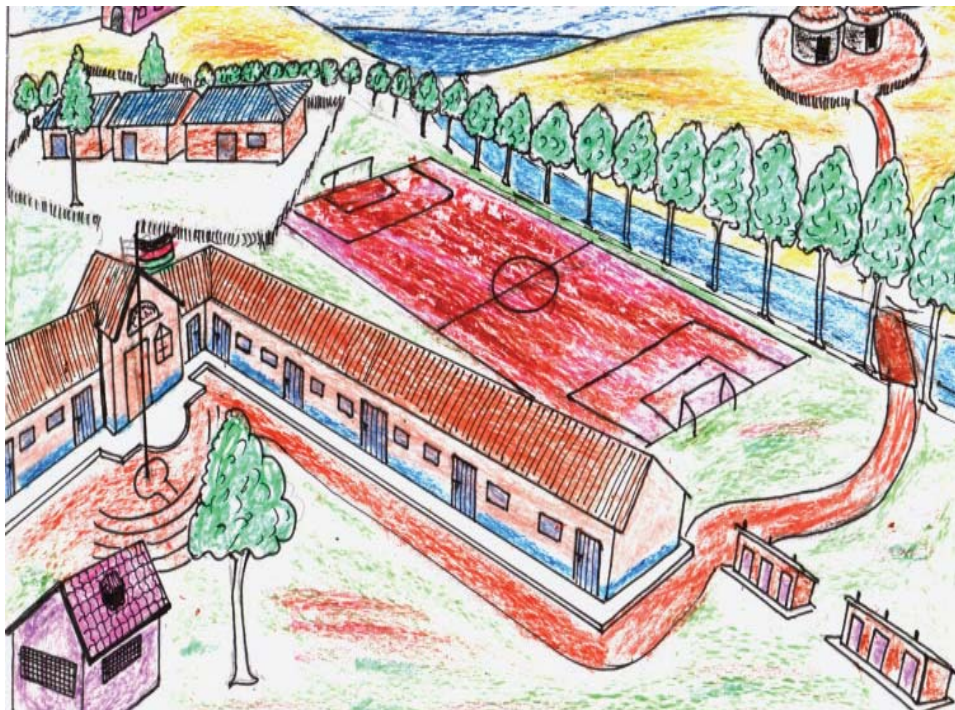

Cukuru na bira bimîthiûrûkîrîite

(A) Mîonekere ya nthî akubî na cukuru

Bibi n'into bira biîthagîrwa birî oogo kagiita konthe na bitithaamaga ta:

- miuro,
- irîma
- mabonde,
- mîguuru
- maria,
- mariimba
- mîthitû, na mwaranthî.

Cukuru, kagûrî, mîguuru, muuro, karîma

Arîiriani mionekere mwanya mwanya îra îrî akubî na cukuru yenu.

(B) Migoongo îra îrî akubî na cukuru yetû

Kûrî na antû kuuma gûûntû mwanya mwanya akubî na cukuru yetû. Antû babu baayire kuuma kwao n'ûntû bwa itûmi mwanya mwanya. Bara bangî baayîite kûruta wîra.

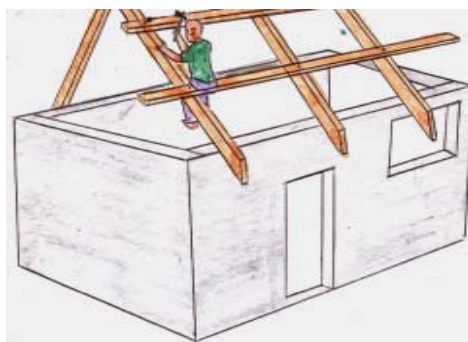
kûrîma

kûbwîrîra imera

kûrîithia

gwaka nyomba

Gûtuma na caarani

Kwendanîria into thokooni

Arîiriani atûûri ba cukuru yenu. Ririkana antû baba baaragia ndwaria mwanya mwanya kûringana na kûra baumîite.

Antû bara baaragia rwaria rûmwe betagwa **mûgongo** ûmwe.

Biûria

1. Andîka nthiomi ira ciaragua n'atûûri mwanya mwanya ba cukuru yenû.
2. Andîka aruti wîra mwanya mwanya akubî na cukuru yenû.

(C) Mîako na mîakîre mwanya mwanya na into bira bitûmîrîtwe gwaka

Kûrî na mîako mwanya mwanya akubî na cukuru yetû.

Mîako înu yakîitwe na njîra mwanya mwanya na îgîtûmagîra into mwanya mwanya.

Mîako îmwe n'ya gûtûûra na îra yîingî n'ya kagiita gaakai.

*nyomba ya tene ya
mpando*

*nyomba ya kî îndî ya
matubaarî*

mabaati na mabaati

mbaaû na mabaati

matubaarî na mabaati

maiga na mabaati

*nyaki na mabaati
nyaki na ntaga*

Arĩiriani mĩakĩre mwanya mwanya ĩra ĩrĩ akubĩ na cukuru yenu na into bira bitũmĩritwe gwaka.

Biũria

1. Andĩka into bitaano bira bitũmagĩrwa gwaka

- a) _____ b) _____ c) _____ d) _____
e) _____

2. Andĩka mĩthemba ĩthatũ ya nyomba ĩra ĩrĩ akubĩ na cukuru yenũ.

(D) Ũbatu bwa antũ

Antũ barĩ moobatu mwanya mwanya.
Moobatu mamu i ta barabara, rũũyĩ, ũtheru, mĩtheega, ũkaria, kĩthoomo.

Arĩiriani moobatu ma antũ mwanya mwanya.

Biũria

Andĩka moobatu mataano ma antũ.

(E) Bũra antũ baingagia moobatu mao

Antũ baingagia moobatu mao na njĩra mwanya mwanya kenda ũtũũro bwao bwĩgua bũrĩ bwega.

Arĩiriani bũra antũ baingagia moobatu mao ma ũkamati, rũũyĩ, mbayua, ũkaria, kĩthoomo, na nyomba.

Arutwa barî kîraciini na mwarimû

Ndagitaarî arî na muntû ûmwayie

Muntû akamatîite mûrigo na baicikiri

Biûria

1. Andîka njîra ithatû ira antû batûmagîra gûkamata into ntûûraani yenu.
2. Muntû aayua airagwa _____.
3. I nyamû îrîkû îkaragia mûcîî?

(F) Bûra antû ba cukuru bakaranagia na antû ba mûcîî

Cukuru n'îtethagîiria atûûri na njîra mwanya mwanya.

Atûûri i bateethagîiria cukuru, kwogu cukuru na atûûri baayo i babatîirue gûtûûrania bwega.

Arĩria njĩra ira cukuru ĩtethagĩria nacio atũũri.

Ũcooke warĩrie njĩra ira atũũri bateethagia cukuru nacio.

Njĩra imwe ira cukuru ĩteethagia nacio atũũri i ta:

- kweyana kĩeni gĩa gũceethera
- kũrũthĩra mĩceemanio
- na kwonaniĩria mĩceetho mwanya mwanya.
- Arutwa i babatĩrue kwonania ngerekano ĩ mbega na njĩra ya gũteethia ntindiri ntũũraani.
- kũbataĩra rũũyĩ, kũbaunĩra tũkũ, kũbairĩra biakũrĩa.
- Kanica imwe ciakĩĩtwe cukuru.
- Rimwe na rĩmwe cukuru n'ĩkomborithagia atũũri mũũnda wa kũrĩma kana kũrĩĩthia.
- Atũũri ba cukuru i beeyagwa wĩra cukuru, kweyana na kwotha mbia cia gũteethia cukuru.
- Atũũri i beendagĩria cukuru into bia gũtũmĩra taĩria, makome na irio. Atũũri i batũmagĩra cukuru na njĩra inyingĩ.

Aana bagîcancîrwa kienîini gîa cukuru

Antû barî mûcemanio kîeniini gîa cukuru

Biûria

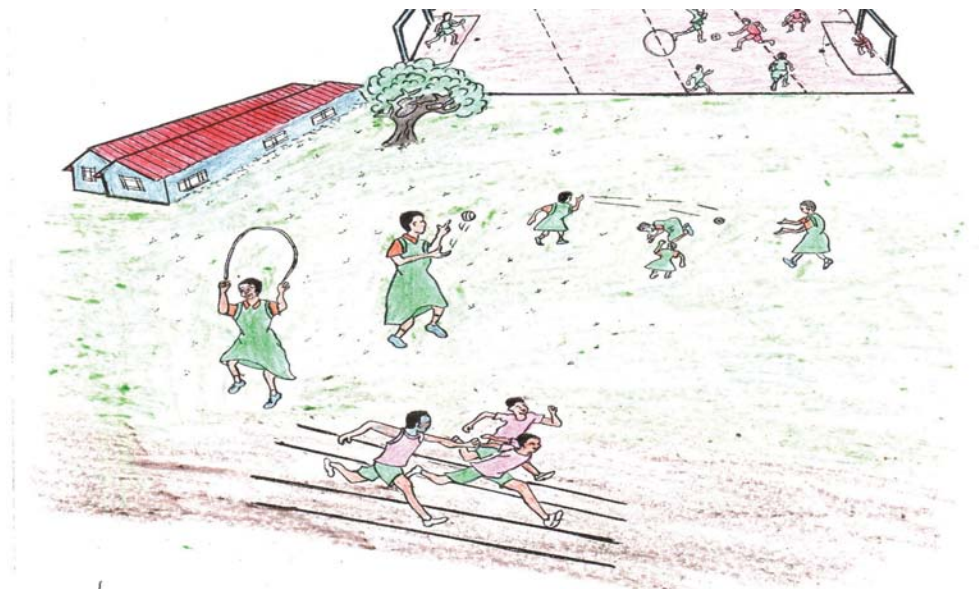
1. Andîka nîra ithatû ira cukuru îteethagia nacio atûûri.
2. Andîka nîra cîrî ira atûûri bateethagia nacio cukuru.

(G) Ngûgî ira ireetaga antû amwe

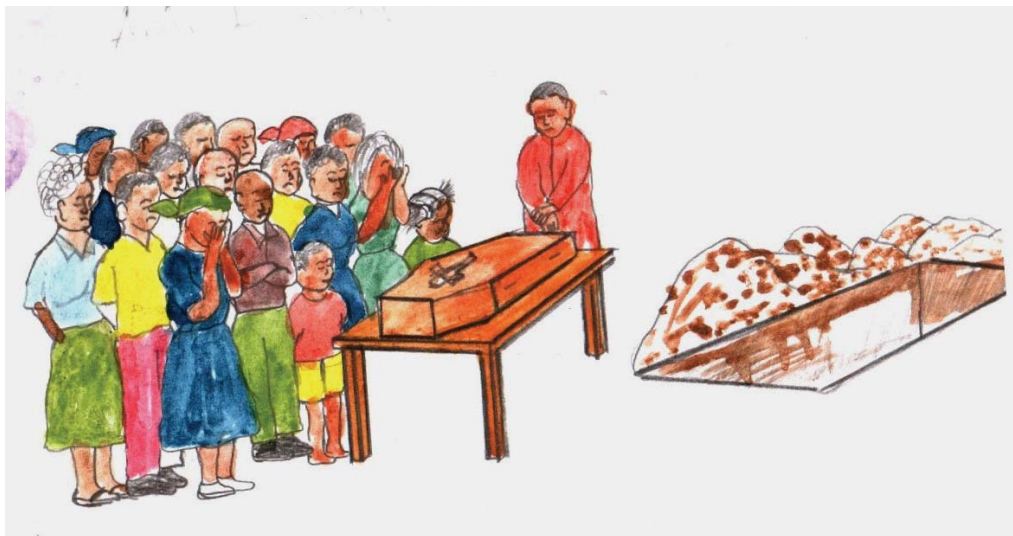
Kûrutanîra wîra amwe i kûreetaga ngwatanîro î mbega gatîgatî ga antû mwanya mwanya.

Ngûgî ira antû barutaga barî amwe akubî na cukuru i ta:

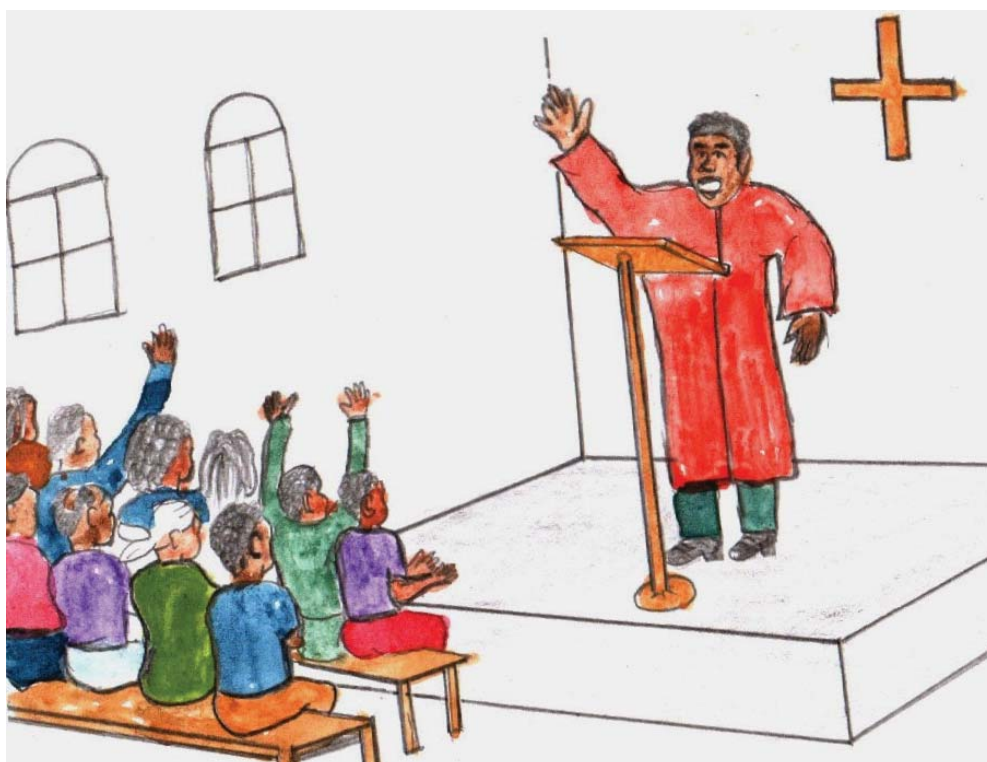
- kûthi kanicaani, gûkomana kwa ikuundi,
- kûthî ntaanooni, matindaani, thigûnkûûni mathikooni, kana mwothiini.

*Arutwa bagîceetha mîceetho mwanya mwanya
ntugû ya matiinda*

Antû mathikooni

Antû barî kanicaani

Ngûgî ya kûruta

Arîiriani îgûrû rîa mantu mamwe mara marûthagwa ntûraani yenu.

Biûria

1. Andîka wîra ithatû ira antû barutaga barî amwe.

a) _____ b) _____

c) _____

2. Antû baba barombagîra kû?

(i) Akîrîstû _____

(ii) Aîndî _____

(iii) Aiciramu _____

(H) Mpong i cia wathani rûkîconiini

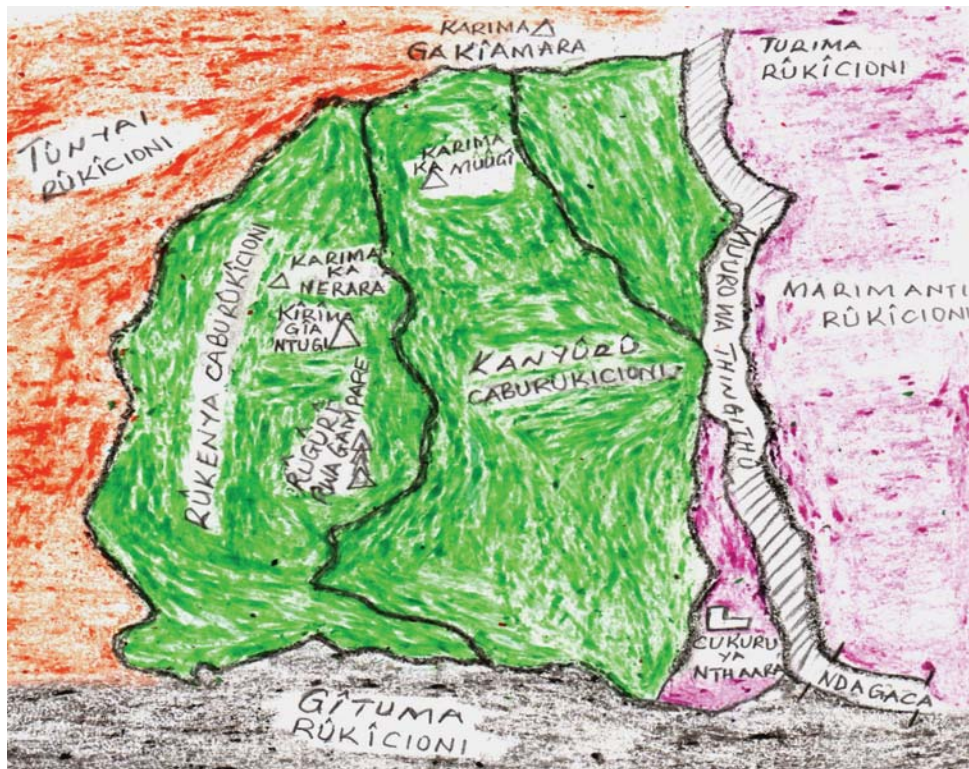
Wathani bûgaanîtue mpong'i mwanya mwanya kuuma mûciî, ntûûra, caburûkîconi, na rûkîconi. Wakîra rwong'i rûrî mûtongoria waru.

Mûciî ûtongoragua i baaba.

Ntûûra îtongoragua i mûkûrû wa ntûûra (cabuîria).

Caburûkîconi îtongoragua i cabucibû.

Rûkîconi n'yo îtongoragua i cibû.

Rûkîcioni ya ntugî

Ririkana

Miciî îmingî îrûthaga ntûûra, nacio ntûûra imbiingî irûthaga caburûkîcioni, na caburûkîcioni imbiingî ikarûtha rûkîcioni.

Ngugî ya kûruta:

Arîiriani bûra mpong'i cia wathani mwanya mwanya ciathawa.

Biûria

1. Caburûkiconi yetû yîitagwa _____ ?
2. Mûtongoria wa rûkîcioni yetû eetagwa _____ ?

(I) Wîra na mûtaratara wa watho ndeni ya wathani

Wathani bwega ibwendaga kwîgua bûri na mûtaratara ûmwega.

Ndeni ya rûkîconi yetû wathani bûthingatanaga ûûgû:

Rwong i

Mûnene

Rûkîconi.....Cibû

Caburûkîconi.....Cabucibû

NtûûraCabuîria (Mûkûrû
wa ntûûra)

Mûkûrû wa ntûûra

- Kwaragîria antû baabîtania.
- Kûmenyithagia cabucibû bura bûgûkarîka ntûûraani.
- Kuugîria mîcemanio ya cabucibû.

Ririkana

Mûkûrû wa ntûûra athuurawa i cabucibû.

Cabucibû

Cabucibû aandikagwa i thirikaarî.

Wira yake i:

- Kûrutana antû wega bwa kwira aana cukuru.
- Kurutana antû gûkara na ûkiri.
- Kûmenyithia cibû mantû mara marito.
- Kûruta wira ya cibû rîra cibû atarîku kana aakua.
- Kwandîkithia twana twaciarwa.
- Kwandîthia ikuû.

Cibû

Cibû andîkagwa i thirikaarî na arûgamagîra rûkîconi.

Wira yake i:

- Gûtangacîra na kwereithia antû mibango ya thirikaarî.
- Gûkaania antû kûrîa kana kûnyua into bithûûku ta bangi, ncoobi na ndawa cia gutogonia.
- Kûrutana antû gûkara na mîtugo îmîega batikaaye kûgwatwa i mîrimo îmîthûûku ta ûkimwi.
- Kûthingatîra na kûthiria ntheto ira nthûûku ndeni ya rûkîconi.

Cabuîria akîarîria antû babîtanîtie

Antu bairĩte mwamba wa cibũ

Cibũ arĩ na cabucibũ bake

Biũria

1. Andĩka ngũgĩ ĩmwe ya Cabuĩria

2. Andĩka ngũgĩ cĩrĩ cia cibũ:

a) _____.

b) _____.

3. Andĩka ngũgĩ cĩrĩ cia cabucibũ:

a) _____.

b) _____.

9 GÎCUNCÎ GÎA KEENDA

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: **Bira bitweyaga ûtonga rûkîconiini yetû**

Kwambîiria

Kûri na into mwanya mwanya bira bitweyaga
ûtonga rûkîconiini yetû kenda tûtûûra bwega.

I twendaga into ta rûûyî na irio kenda mûtûûrire
wetû ûbua. Twonaga irio kuuma kîrî nyamû na
mîtî. I twendaga nyamû na mîtî kenda twona mbia.

(i) Nyamû

Kûrî na nyamû mîthemba îmingî ikaraga mîciî na
ira cingî ikaraga kîthakaani.

Ciongwa n'itweyaga ûteethio.

Nyamû cia mîciî itweyaga îria, nyama, makome,
njûo, mboreo na mbia.

Nyamû cia kîthaka imwe irî ûgwati n'ûntû
i ciûragaga antu kana ikabathugaria, na
ikaragaragia into ta irio mîndaani.

Îndi nyamû ino nwa iretaga ûteethio nthîgûrû yetû
ya Kenya mûno.

Antû baingî ibaumaga nthîgûrû ciao bakaya
nyamû ino.

I batigaga mbia inyingi mûno na antû baingi bakaandikwa kûmenyeera nyamû inu na bakarigwa mbia.

(ii) Mîti

Mîti n'ituteethagia na njira mwanja mwanja. N'itweyaga mbaa cia gwaka, gutuma ita, itanda, meetha, mirango, makara na nku cia kuruga. Mîti n'itweyaga ndawa, irio na mbia.

Mîti n'ikuuyagia mbura na igatwaa mugunye.

(iii) Rûyî

Rûyî irûtutethagia na njira inyingi. Antû, nyamû na mîti bititûra bitari na rûyî.

Utethio bwa rûyî i kunyua, kuthamba, kubûra nguo, kuruga, kuthambia into, gûkûria mîti, kunywithia nyamu, gwaka na kûmba into.

(iv) Mûthetu

Mûthetu n'utûretagira utonga na njira inyingi ta: gûkanda nyomba, kûmba nyungû na matubarî, kwanda mîti, kûrîma irio na utûro bwa antû na nyamû.

Ririkana

Into bira bitweyaga utonga ndeni ya rûkiconi yetû i nyamû, mîti, rûyî na mûthetu.

Biûria

1. Gweta njîra ithanthatû cia gûtûmîra rûûyî

(i) _____ ii) _____

(iii) _____ iv) _____

(v) _____ vi) _____

2. Cukuru yetû îrutaga rûûyî kû ?

3. Gweta na wandîke njîra ciîrî cia gûtûmîra mûthetu.

(i) _____ ii) _____

4. Gweta na wandîke nyamû ithatû ira twaigaga mûciî.

(i) _____

(ii) _____

(iii) _____

5. Mîtî îtûteethagia na; a) _____,

b) _____, na c) _____

(B) Ngûgî ira ituretagîra mbia mûno rûkîconini yetû

Rûkiconiini yetû kûrî na ngûgî inyingî mûno ira antû barutaga ikabaretera mbia ta: kûrîma, kûrîthia, gûtega mîatû, gûcaa, gûtuma, kûûmba, gwaka, gûtega makûyû, kûgûra na kwendia, gwokia makara na kwendia mûthaanga.

*Antû bakiëndia na Kûgûra into mwanya
mwanya thokooni.*

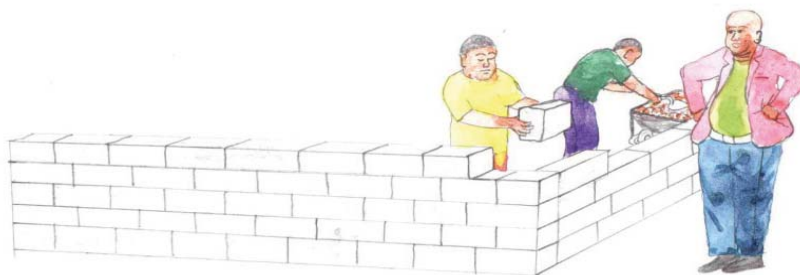

Muntû agîciimba mûnda

(C) Njîra imbega cia gûtûmîra ûtonga

I tûbatîrue kûmenyeera na gûtûmîra ûtonga bwega.
Kûrî njîra inthûku cia gûtûmîra ûtonga bwetû.
Njîra ira mbega i ta:

- Kwanda mîtî yîrî wa kîra ûmwe twatema tûgiokia makara, kuuna nkû kana gwatura mbaû.
- Kwanda nyaki na kwînja mîtarô kenda tûrigîria mûthetu gûkondorua i rûûyî.
- Gûtiga kûûraga nyamû cia kîthaka n'ûntû nitûretagîra ageni kuuma nthîgûrû cia nja bara baretaga mbia inyingî nthîgûrû yetû.
- Kumenyeera miuro îra tûtaaga rûûyî. tûtikathambe kana kûbûûrîra nguo muurooni, kugera into bia rûko ta nyamû inkuû rûûyîni, mîkebe ya ndawa, kwonorîa, mîberethi ya biuro miurooni na kûthambîria into muurooni.

Muntû agîakîrwa nduka i mabundi

(D) Thoko ira irê rûkîconini yetû

Thoko i bantû ara twendagia kana kûgûra into ta: irio, nyamû, nguo, ikaabû na mîgeka, mîiko na tuurî, into bia kûrîira ta thaani, iciko, ikombe, mîtûngi, curia na into bingi.

Biûria

1. Gweta njîra ithatû ira itweyaga ûtonga rûkîconini yetû.
i) _____ ii) _____ iii) _____
2. Raitha mbica na guuge i ngûgî îrîkû antû bakûruta.
3. Gweta thoko ira antû beendagia na kûgûra into.
4. Gweta into bimwe mwanya mwanya bira biendagua thokooni.
5. Gweta irio mîthemba bira birîmagwa rûkiconini yenu.

— |

| —

— |

| —

**Kîthoomo kîa
Ûmenyo Bwa Nthî
Îbuku rîa Mûrutwa Kîraci Kîa Bîîrî**

**ISBN 9966-00-217-0
Published by
BTL (E. A.)
P.O. Box 44456 Nairobi, Kenya**